

■ УДК 784.4.031.4:398.8](477.52)“18/19”

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.060.28>

А. В. Гурина, кандидат мистецтвознавства, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

allagurina.ua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6501-4265>

ХОРОВА КУЛЬТУРА СУМЩИНИ: ІСТОРИЧНІ МЕТАМОРФОЗИ

Проаналізовано публікації, у яких досліджується явище виконавського фольклоризму. Розглянуто творчу діяльність двох сучасних народних хорів Сумщини. Виявлено проблеми презентації автентичного пісенного фольклору цими колективами. З'ясовано, що хорова культура Сумщини в другій половині XIX — початку XX ст. досягла високого рівня й мала сприятливі умови для подальшого розвитку. Виявлено негативні чинники, що призвели до її занепаду у 20–60 рр. Узагальнено систему ознак народнопісенного виконавства, які не сприяють збереженню регіональних фольклорних традицій. Пояснено зв'язок між знищенням потужного пласта хорової культури Сумщини XIX — початку XX ст. й наявністю негативних ознак виконавського фольклоризму сучасності.

Ключові слова: *виконавський фольклоризм, хорова культура, репертуар.*

А. В. Гурина, кандидат искусствоведения, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ХОРОВАЯ КУЛЬТУРА СУМЩИНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЕ МЕТАМОРФОЗЫ

Проанализированы публикации, в которых исследуется явление исполнительского фольклоризма. Рассмотрена творческая деятельность двух современных народных хоров Сумщины. Выявлены проблемы презентации автентичного песенного фольклора этими коллективами. Выяснено, что хоровая культура Сумщины во второй половине XIX — начале XX ст. достигла высокого уровня и имела благоприятные условия для дальнейшего развития. Выявлены негативные факторы, которые привели ее к упадку в 20–60 гг. XX ст. Обобщено систему признаков народнопесенного исполнительства, не способствующие сохранению региональных фольклорных традиций. Объяснена связь между уничтожением мощного пласта хоровой культуры Сумщины конца XIX – начала XX ст. и наличием негативных признаков исполнительского фольклоризма современности.

Ключевые слова: *исполнительский фольклоризм, хоровая культура, репертуар.*

A. V. Hurina, Candidate of Art Criticism, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CHORAL CULTURE OF SUMY REGION: HISTORICAL METAMORPHOSES

The aim of the article is to explain the connection between the disappearance of a powerful stratum of the choral culture of Sumy region of the late 19th

century and the early twentieth century and the existence of such a form of the performing folklorism in the contemporary Ukrainian culture as the folk choir.

Research Methodology. The author draws on the numerous scholars who study the phenomenon of the performing folklorism, proceeding from K. Kvitka, F. Rubtsov, I. Zemtsovsky, O. Bench-Shokalo, A. Lashchenko and others. The study is based on the relational sampling method. The study investigates this issue by examining and comparing the activities of two folk choirs of Sumy region: the activities of the urban folk choir (which is based in Sumy, the Palace of Culture "Khimik" ("Chemist") since 2002) and the rural folk choir (at the premises of the House of Culture, village Sad, Sumy region).

Results. The author analyzes the publications touching upon the issue of the phenomenon of the performing folklorism. The paper considers the creative work of two contemporary folk choirs of Sumy region. The author reveals the issues of the presentation of the authentic song folklore by these ensembles. It has been found that the choral culture of Sumy region in the second half of the 19th – the early twentieth century reached a high point and had favourable conditions for further development. The negative factors that led to its demise in 20 – 60s of the 20th century are revealed. The author summarizes the system of distinctive features of folk singing artistic performance, not contributing to the preservation of the regional folk traditions. The article explains the connection between the destruction of a powerful stratum of the choral culture of Sumy region of the late 19th century and the early twentieth century and the presence of the negative signs of the performing folklorism of modern times.

Novelty. The paper is the first attempt to raise the issue of the state of the contemporary choral culture of Sumy region. This paper proposes a new approach to the application of new methods and the explanation of meaning and origin of the various forms of transformation of folk music culture crystallized in the terms of "folklorism" and "performing folklorism".

The practical significance. The evidence from this study suggests a variety of the issues of the transformation of folklore in the creative work of various choir and ensemble groups that can contribute to the study of forms of performing folklorism.

Keywords: *performing folklorism, choral culture, repertoire.*

Постановка проблеми. У сучасному історико-культурному процесі спостерігається тенденція до зникнення традиційного фольклорного виконавства в межах побутової практики, що зумовлено закономірними об'єктивними причинами: індустріалізація промисловості, урбанізація побуту, поширення засобів масової комунікації. Тому проблеми трансформації фольклору у творчій діяльності різноманітних хорових і ансамблевих колективів потребують дослідження форм виконавського фольклоризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних науковців, котрі досліджують явище виконавського фольклоризму, К. Квітка (1986), Ф. Рубцов (1973), І. Земцовський (1989), О. Бенч-Шокало

(1987; 2002), А. Лашенко (1984) та ін. Розглянемо їхні позиції. Першим виконавські проблеми народного хору проаналізував Климент Квітка в статті «Порфирій Демуцький» (1986). Митець керував сільським хором, який складався виключно з носіїв місцевої співочої традиції, котрі представляли місцеву пісенну традицію, тому здебільшого автентичні твори співали без обробки. Як зазначає дослідник, «<...> в необробленій народній формі многоголосся» (1986, с. 85). «Момент пропаганди недоторканого сільського співу становить справді гідну подяки сторону діяльності П. Демуцького, в якій він, здається, не мав попередників на Україні» (1986, с. 90).

Ф. Рубцов (1973), аналізуючи репертуар і методи роботи народних хорів, підкреслює, що ці питання були дискусійними. Здавалося б, зрозуміло: їх специфіка повинна базуватися на сутності народнопісенної культури, що мало відобразитися й у репертуарі, і в самій співочій манері, яка повинна відповідати стилю виконуваних пісень. Але хори використовують особливе звукодобування, яке вважають народним, виступають у стилізованих костюмах, майже не виконують традиційних народних пісень. Їх репертуар становлять сучасні пісні професійних чи самодіяльних композиторів. Дослідник зазначає, що народні хори тому й існують, щоб розвивати традиційну народну культуру, у межах якої є декілька стилістично різних традицій. «Немає і не може бути народної пісні «загалом», поза певним стилем, який склався під впливом історичних і соціальних умов» (1973, с. 187). Формуючи репертуар, народні хори повинні ґрунтуватися на місцевому народнопісенному репертуарі або відтворювати різні співочі стилі, проте «у виконанні народних пісень хорових колективів спостерігалася повна невідповідність, оскільки вони відмовилися від «академічного» звукодобування, але сприйняли суто «академічні» прийоми роботи та відповідну структуру хору» (1973, с. 197). Репертуар народних хорів переважно складається з авторських творів їхніх керівників. Професійні композитори не пишуть для народних хорів, адже такі хори не володіють звичайною співочою культурою, їх манера співу – штучний жаргон. Писати «на жаргоні» нікому не хочеться (там само). Таким чином, дослідник формулює висновок: народні хори виконують репертуар, який не належить ні до народної, ні до професійної творчості (1973, с. 207). Ф. Рубцов вважає, що метою діяльності народних хорів має бути засвоєння традиційної співочої спадщини. Хорові колективи народної пісні повинні ґрунтуватися на існуючих традиціях, відповідно до яких формувати репертуар, володіти різними співочими стилями. Інакше їхня діяльність буде приречена на профанацію народного мистецтва. На жаль, багато самодіяльних хорових колективів не дотримують регіонального принципу у виконанні народних

творів, тому, як констатує Ф. Рубцов, результати їхньої діяльності є сумнівними. Етномузиколог вважає народний хор історично компромісним жанром.

На думку І. Земцовського (1989, с. 6), народні хори як різновид сучасного фольклоризму – явище закономірне, але творча діяльність має ґрунтуватися на місцевій традиції фольклору. Парадоксальною є ситуація, яка склалася в 1960 рр.: народними називаються колективи певної манери співу (не народної), певної фактури пісні, з поділом на партії та під баян (знову ж не народний), зі штучним усередненим псевдонародним стилем виконання. «Це загрозна естетична ситуація» (1989, с. 8). Переважання квазінародності в народному хорі як формі виконавського фольклоризму вчений пояснює тим, що вже в середині ХХ ст. склався «соціальний інститут, який набув статусу державних професійних колективів» (1989, с. 10). Поряд із державними народними хорами виникали десятки самодіяльних, які були їх блідими копіями. І. Земцовський вважає, що така ситуація й нині спонукає до осмислення цієї актуальної та багатоаспектної проблеми, «від ґрунтового теоретичного і практичного вирішення якої залежить немало в сучасній народнопісенній культурі» (1989, с. 18).

На важливості й розумінні основних елементів традиційного виконавства нетрадиційними співаками наголошує О. Бенч (1987, с. 32), оскільки без цього неможливо говорити про способи та методи втілення фольклору на концертній естраді. Дослідниця констатує, що в концертній практиці народних хорів та ансамблів пісні та танцю зникає той контекстний фон, позахудожній чинник, який у фольклорі є ініціуючим. Водночас абсолютизується художній аспект, який має відповідати естетичним вимогам академічного співу європейської традиції. Але ж традиційне виконавство базується на естетиці, основні принципи якої не збігаються з нормами й вимогами, що склалися на ґрунті академічного співу. На основі аналізу виступів різних народних хорів, дослідниця дійшла висновку: манера співу народних хорів не відтворює специфіки інтонування того регіону, який представляють їхні концертні програми. Це зумовлено тим, що диригенти під фольклором розуміють будь-яке використання окремих елементів, переробку першоджерела з метою втілення власних задумів. Про таку практику виступів народних хорів пише й А. Лашенко в розвідці «Хор имени меня» (1984, с. 4).

Мета статті пояснити зв'язок між зникненням потужного пласта хорової культури Сумщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. та існуванням у сучасній культурі України такої форми виконавського фольклоризму, як народний хор, що є найвіддаленішим від автентичного фольклору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріалом аналізу цієї статті обрано діяльність двох народних хорів Сумщини, один з яких функціонує в м. Суми на базі Палацу культури «Хімік» з 2002 р., інший – при Будинкові культури с. Сад, Сумська обл. Керівник одного з цих хорів здобув середню спеціальну освіту, інший – вищу. Проте ці колективи мають багато спільного й у репертуарі, і в методах роботи, які є тим критерієм, за яким фахівці визначають головне – ставлення до фольклору та розуміння мети діяльності колективу як форми виконавського фольклоризму. Фахівці вважають: освоєння традиційної співочої спадщини передбачає те, що у своїй діяльності народний хор повинен ґрунтуватися на місцевій фольклорній традиції.

Склад виконавців народного хору м. Суми неоднорідний: артисти театру, художники, інші співаки без музичної освіти, а також музиканти-інструменталісти – духовики, баяністи, студенти Сумського училища культури та мистецтв, усього близько 50 осіб.

Репертуар цього народного хору складається з авторських творів самодіяльних композиторів і обробок народних пісень, що також виконані музикантами-аматорами. Серед авторських творів: «Калина і любисток», «Моя Україно» Ю. Чміля, «Сурми кличуть в бій» Л. Кужелюка, «Мамина коса» В. Хорта, «Єднаймося, люба родино» М. Вовка; «Ой журавко, журавко» А. Пашкевича та ін. Наведемо кілька прикладів обробок народних пісень з репертуару Сумського народного хору: «Ой на Івана, ой на Купала», «Червона калінонька» в обробці І. Бідака, «Зоре моя вечірняя», «Ой Морозе, Морозенку» в обробці О. Стадника, «Наїхали хлопці з ярмарку», обробка П. Андрійчука, «Чорна рілля ізорана», обробка О. Шпачинського, «Сивий коню», обробка В. Парфенюка та ін.

Народний хор с. Сад Сумської області працює декілька десятків років, з 2009 р. його очолює керівник із вищою музичною освітою. Колектив складається з 27 співаків, жоден із учасників не має музичної освіти. У репертуарі – авторські твори як професійних композиторів, так і аматорів, обробки народних пісень. Переважно це пісні радянських композиторів І. Шамо, О. Білаша: «Зозуленька», «Осіннє золото» І. Шамо, «Лелеченьки» О. Білаша, «Лебеді материнства» С. Павлюченка. Серед них: «Ой не рости кропе» в обробці С. Павлюченка; «Бандуристе, орле сизий» на вірші Т. Шевченка, обробка Я. Орлова; «Ой рано, рано кури запли», обробка В. Ступницького.

Особливістю роботи колективу є те, що пісні професійних композиторів переробляють аматори. Так, «Ішов козак» М. Леонтовича, «Заповіт» Л. Ревуцького та ін. співають у переробці С. Павлюченка. Лише одна пісня в репертуарі народного хору автентична. Це «Діброва зелена», записав М. Куц від О. Сінківської в 1960 р. в м. Чернівці.

Обидва народні хори співають здебільшого із супроводом баяна чи оркестру народних інструментів. Хори мішані, з поділом на партії, як в академічних колективах: сопрано, альти, тенори й баси. Діапазон хорів обмежений, відповідно до особливостей звукодобування, а саме: з орієнтацією на узагальнене фольклорне звучання. Це означає, що на регіональні відмінності інтонування не зважається. Підтвердженням є і спосіб добору репертуару. Сумські народні хори копіюють репертуар інших народних колективів. Пісні переважно добираються з таких збірників: «Співає Український народний хор імені Г. Верьовки» (Київ, 1987 р.), «Дорога до мами» з піснями Віталія Лазаренка (Тернопіль, 2002 р.), «Співає народний хор» (Київ, 2014), «Співає «Дарничанка»» (Київ, 2014 р.), «Співає Волинський народний хор» (Київ, 2008 р.). Знову ж таки — про регіональні відмінності не йдеться.

Аналіз діяльності сучасних народних хорів Сумщини свідчить про недотримання цими колективами фольклорних традицій краю. Виникає закономірне запитання — яким чином це могло статися, що є причиною такої негативної культурної ситуації? Шукаючи відповіді, звернемося до історії.

У другій половині XIX — початку XX ст. для розвитку хорової культури Сумщини склалися сприятливі умови. На той час значимі досягнення вже мали як духовна, так і світська хорова музика. Традиційно в дореволюційні часи на Сумщині багато сільських людей співали в церковних хорах, знали церковний устав, уміли співати літургію. Поряд зіснуючими в кожному селі церковними хорами, у містах і селах функціонували хори, що співали світську музику, мали високий виконавський рівень. Кількість світських хорів у регіоні та їх популярність невпинно зростали. Наприкінці сторіччя в кожному населеному пункті існував хор, подекуди навіть кілька хорів. Високий творчий рівень мали хори в Глухові (керівники — М. І. Андрієвський, А. П. Голдовський), Кролевіці (керівник — М. Рахінський) в с. Рясне Краснопільського району та ін. Рівень хорової культури співаків дозволяв здійснювати навіть постановки опер «Запорожець за Дунаєм» П. Гулака Артемовського й «Наталка Полтавка» М. Лисенка (хор м. Кролевіця, с. Дубов'язівки Конотопського району, м. Ромни) (Локощенко, 1992).

Після 1917 р. почалося масове знищення церков, заслання регентів — керівників хорів, але й це не знищило хорової культури. Хористи почали утворювати місцеві сільські хори. Звичайно, репертуар їх уже був іншим. З 1917 по 1941 рр. хори продовжували функціонувати в кожному селі. За спогадами народного артиста Б. Р. Гмири на його батьківщині в Лебедині діяло 9 хорів, їх складала ті самі прості люди, котрі до того співали в церквах, були виховані на духовній музиці. Серед таких

колективів — хор с. Мельня Конотопського району, глухівські хори під керівництвом А. П. Балдовського, М. І. Андрівського, хори з с. Олексіївка Великописарівського району (1918 р.), с. Шпилівка Сумського району (1919 р.) (1992, с. 130).

Історія зафіксувала цікаві факти: для переважної більшості хоро-вих колективів того часу (20 рр. ХХ ст.) характерним був академічний стиль співу. Репертуар становили твори вітчизняних композиторів: М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, Г. Давидовського, а також російських і зарубіжних композиторів-класиків (1992, с. 18). Опанування творів названого репертуару потребувало високої хорової культури, співочої майстерності. Звичайно, носії традицій місцевого фольклору долучали до репертуару своїх колективів й автентичні народні пісні. Більше того, створено багато українських національних хорів, наприклад, у с. Хоружівка Недригайлівського району, а це зовсім не відповідало ідеології влади. У 1921–1925 рр. систему громадських культурно-освітніх організацій «Просвіт» звинувачують в ідеалізації минулого, вузькому культурництві, націоналізмі.

Проте навіть за наявності вихованих церквою співаків виконувати твори вітчизняної та зарубіжної класики було б неможливо без кваліфікованих фахівців-музикантів. І такі фахівці на Сумщині були. Наприклад, П. Д. Леонтєв, випускник Петербурзької консерваторії (репресований у 30 рр.) у 1919 р. створив в Охтирці хорову капелу. Виконували твори М. Леонтовича, М. Лисенка, С. Танєєва, «Реквієм» В. А. Моцарта. Традиції П. Д. Леонтєва продовжили І. П. Дмитрієв, О. А. Новіков, О. Ф. Резнікова та С. С. Жуков, котрий здобув музичну освіту в Сумському духовному училищі. У той час у репертуарі капели були твори Дж. Россіні, Й. Гайдна, Р. Шумана, М. Глінки.

Важливу роль у розвитку хорового мистецтва в регіоні відіграла діяльність видатного українського хорового диригента й композитора Г. М. Давидовського (1866 – 1952), котрий здобув музичну освіту в Петербурзькій консерваторії на капельмейстерському й вокальному факультетах. Його вчителями були М. А. Римський-Корсаков, А. К. Лядов. Г. М. Давидовський керував багатьма хорами в Петербурзі – робітників Олександрівського чавунного заводу, українським хором петербурзьких студентів, хором консерваторії та ін. Творча діяльність композитора й хормейстера набула міжнародного визнання. Його твори виконуються в багатьох країнах світу. У 1902 р. Г. М. Давидовського запросили у Францію організувати зразкову хорову капелу України.

Ще один показовий приклад. З 1923 по 1938 рр. хором клубу металістів у Сумах керував М. П. Дайнеховський, котрий раніше був регентом Сумського Спасо-Преображенського собору. Музичну освіту

здобув у Петербурзькій консерваторії. Майстерність колективу сягала такого рівня, що дозволяв у клубі металістів у Сумах поставити опери П. Чайковського «Євгеній Онегін» та О. Даргомижського «Русалка».

Подібний рівень мали ще кілька хорів у Сумах. Серед них: капела рафінадного заводу, заснована в 30 рр., якою керував І. С. Сиротенко, котрий теж раніше був регентом. Декілька хорових колективів працювали в Кролевіці в період з 1920 по 1941 рр. Яскравим колективом у Шостці був хор клубу імені К. Маркса, особливо з 1934 р., коли його очолив фахівець В. О. Христочевський (1896–1965), вихованець Київського музично-драматичного інституту імені М. Лисенка. Репертуар цього хору становили твори М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Бородіна, С. Танєєва, Й. Гайдна, Г. Генделя, Ф. Шуберта, Л. Ревуцького та ін. У 1936–1937 рр. цей колектив здійснив постановки кількох опер. Так, під керівництвом В. О. Христочевського поставлено оперу «Запорожець за Дунаєм» за участі самодіяльного симфонічного оркестру.

Високою виконавською майстерністю вирізнялися хорові колективи шосткінських палаців культури імені Жданова (у 1955–1960 рр.), імені К. Маркса (у 1958–1960 рр.), Сумського заводу електронних мікроскопів (у 1961–1971 рр.). Керівники й хористи прагнули освоювати твори класичної та сучасної музики, навчалися нотної грамоти, сольфеджіо, постановки голосу.

У зв'язку зі створенням в Україні в 1922 р. товариства імені М. Леонтовича на Сумщині організовано декілька нових яскравих хорових колективів, створено Народну хорову академію ім. М. Леонтовича, яка поєднувала функції концертного колективу та навчального закладу, здійснювалася підготовка хористів і керівників хорів. Вивчалися музична грамота, історія музики. Поєднання виконавської й навчальної роботи було типовим для багатьох хорових колективів. Керівником Академії призначено П. Д. Леонтєєва. Велика кількість напівпрофесійних хорових колективів – хористи знали нотну грамоту, вивчали історію музики утворювала потужний пласт музичної культури в Сумах та Сумській області.

Суттєві зміни в розвитку хорової культури на Сумщині відбулися в 60 рр. ХХ ст. Під впливом керівних органів культури в області помітною стала тенденція до скорочення кількості академічних хорів, перетворення їх на народні, зокрема колективи Роменського районного Будинку культури, с. Червоного Сумського району, рафінадного заводу м. Суми, Охтирського, Кролевецького районних будинків культури та ін. Серед численних хорів з народною манерою співу вирізнялися хор с. Береза Глухівського району (з 1964 р.), колективи Ямпільського,

Буринського, Недригайлівського, Білопільського, Миропільського будинків культури.

У стилізовому сенсі ці хори являли собою еkleктичну строкату картину. Суттєво вплинув на них російський репертуар і російська манера співу, їм заважали непрофесійні керування «згори»: вимагали обмеженого діапазону партій, що призводило до відмови від класичного репертуару. Прагнення до української народної пісні не заохочувалися. Надмірна кількість подібних колективів, відсутність самотності, фактична підміна хорів академічного спрямування на «народні» (адже в їх репертуарі були авторські пісні самодіяльних композиторів) негативно вплинули на стан хорової культури області.

Висновки. Осмислення функціонування різних форм трансформації музичного фольклору в культурі кристалізувалося в термінах «фольклоризм» та «виконавський фольклоризм». Виникнення та активне використання цих термінів свідчить про актуальність процесів, які є основою, потребують подальшого дослідження.

Творча діяльність народних хорів Сумщини як форм виконавського фольклоризму характеризується такими ознаками: відходом від «живої» пісенної інтонації до індивідуальної переробки народних пісень керівниками хорів; створенням стилізованих мелодій і авторських текстів у «народному дусі»; засвоєнням фольклору через нотні збірки, що призводить до абстрактного інтонування, а не до реальної інтонації.

Матеріал дослідження — соціальна вибірка: діяльність міського народного хору — сільського народного хору — засвідчує стан сучасної хорової культури Сумщини. Долучення історичних відомостей — знову ж таки, конкретного Сумського регіону (статистичні дані Сумського науково-методичного центру; архівні матеріали, що використані в праці Г. Д. Локощенко), дозволяють пояснити складні процеси перетворення потужного пласта хорової культури Сумщини другої половини ХІХ ст. на масову культуру знівельованих традицій у вигляді народних хорів — від 20 рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст. Перебіг цих перетворень такий:

- масове знищення церков на Сумщині, що прирівнюється до руйнації потужного пласта хорової культури сільського та міського населення, ізолювання та репресії регентів з консерваторською освітою (переважно в Петербурзі та Києві).

- пристосування регентів і учасників церковних хорів до нових умов існування, а саме: створення в тих самих осередках на місці знищених церков світських хорів з тими самими професійними керівниками (що в недавньому минулому були регентами) у 20–30 рр. ХХ ст.

- засвоєння світського напряму хорової культури з класичним репертуаром (В. Моцарт, Дж. Россіні, Й. Гайдн, С. Танєєв, М. Лисенко,

М. Леонтович, К. Стеценко), постановка оперних творів співаками-хористами.

– заборона «буржуазного» репертуару, репресії керівників хорів і реалізація «рекомендацій» створення народних хорів з новим репертуаром.

– збереження «рекомендованого» у 30 рр. ХХ ст. репертуару в діяльності народних хорів Сумщини – як міського, так і сільського, а саме: переважання авторських творів (здебільшого авторів-аматорів), обробок українських народних (здебільшого аматорських) пісень, наявність оркестрових груп у виконанні.

Перспективи подальших досліджень. Важливі факти історії культури України приховані в конкретних процесах, що відбувалися на регіональному рівні, тому порівняльні дослідження всіх сфер музичної культури, як східних, так і західних областей України, є перспективами подальших досліджень.

Список посилань

- Бенч, О. (1987). Фольклоризм у хоровому виконавстві на Україні у 70–80-ті роки ХХ століття. *Українське музикознавство*, 22, 31 – 37. Київ: Музична Україна.
- Бенч-Шокало, О. Г. (2002). *Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції: навчальний посібник*. Київ: Редакція журналу «Український світ».
- Гмиря, Б. Р. (1975). *Статті. Листи. Спогади*. Київ: Музична Україна.
- Гуріна, А. В. Виконавський фольклоризм: ступінь наближення до джерел. *Традиція і національно-культурний поступ: збірник наукових праць* (125 – 129). Харків: Міністерство освіти і науки України [та ін.].
- Земцовский, И. И. (1989). От народной песни к народному хору: игра слов или проблема? *Традиционный фольклор и современные народные хоры и ансамбли: сборник статей* (с. 6–18). Ленинград: ЛГИТМиК.
- Квітка, К. (1986). *Порфирій Демуцький. Вибрані статті* (Ч. 2, с. 78–120). Київ: Музична Україна.
- Лашенко, А. (1984, 6 марта). Хор имени меня. *Советская культура*.
- Локощенко, Г. Д. (1992). *Музично-театральна культура Сумщини*. Суми.
- Рубцов, Ф. (1973). Русские народные хоры и псевдофольклорные песни. Ф. Рубцов. *Статьи по музыкальному фольклору* (с. 18–27). Ленинград – Москва.

References

- Bench, O. (1987). Folklorism in choral performance in Ukraine in the 70-80s of the twentieth century. *Ukrainian musicology*, 22, 31 - 37. Kyiv: Music Ukraine. [In Ukrainian].
- Bench-Shokalo, O.G. (2002). *Ukrainian choral singing: Actualization of the customary tradition: a textbook*. Kyiv: Editorial Board of the Ukrainian World magazine. [In Ukrainian].

-
- Hmyrya, B. R. (1975). *Articles. Letters Memoirs*. Kyiv: Musical Ukraine. [In Ukrainian].
- Gurina, A. V. Performing folklorism: degree of approaching to sources. *Tradition and national-cultural progress: a collection of scientific works* (125 - 129). Kharkiv: Ministry of Education and Science of Ukraine [and others]. [In Ukrainian].
- Zemtsovsky, I. I. (1989). From a folk song to a folk choir: a word game or a problem? *Trail folklore and modern folk choirs and ensembles: a collection of articles* (pp. 6-18). Leningrad: LGITMiK. [In Russian].
- Kvitka, K. (1986). *Porfiry Demutsky Selected Articles* (Part 2, pp. 78-120). Kyiv: Musical Ukraine. [In Ukrainian].
- Lashchenko, A. (1984, March 6). A choir named after me. *Soviet culture*. [In Russian].
- Lokoschenko, G. D. (1992). *Musical and theatrical culture of Sumy Region*. Sumy. [In Ukrainian].
- Rubtsov, F. (1973). Russian folk choirs and pseudo-folklore songs. F. Rubtsov. *Articles on musical folklore* (pp. 18-27). Leningrad – Moscow.
- Надійшла до редколегії 15.03.2018 р.*